

Juozo Paukštelio romano *Kaimynai* 2-asis leidimas: pakeitimai ir perrašymai

Anotacija: Straipsnyje aprašomuoju–lyginamuoju metodu aptariami pakeitimai Juozo Paukštelio romano *Kaimynai* antrajame, pokariname, leidime (1956) ir pirmą kartą skelbiami faktai, leidžiantys paaiškinti pataisų aplinkybes. Straipsnio tikslas – remiantis dokumentine medžiaga, atsižvelgiant į strategines sovietmečio užmačias, nustatyti taisyčių priežastis bei tikslus ir palyginti, kaip šie taisyčiai pakeitė prieškario Lietuvos kaimo gyvenimo interpretaciją. Restauruojant sovietmečio literatūrinio gyvenimo vaizdą, siekiama prisidėti kuriant įvairesnius bei tolerantiškesnius jo vertinimo kelius.

Raktažodžiai: sovietologija, cenzūra, romanas, perrašymas, Juozas Paukštelis.

Po Antrojo pasaulinio karo partiniams nomenklatūrininkams Lietuvoje iškėlus strateginį uždavinį transformuoti visuomenę ir sukurti naują žmogų, buvo peržiūrimi prieškarui parašyti kūriniai ir kai kurie jų, atitinkamai pakoregavus, perleidžiami. Pagrindinį prižiūrėtojo vaidmenį atliko Glavlitas – Vyriausioji literatūros ir leidyklų valdyba. Nors šiuo metu randasi vis naujų pokarinės cenzūros tyrinėjimų, kuriais čia bus remiamasi, dar nėra išnagrinėta daugelis cenzūrotų kūrinių. Vienas jų – Juozo Paukštelio romano *Kaimynai* antrasis leidimas (toliau *K1956*) – ir jo taisyčių istorija yra šio straipsnio objektas. *K1956* analizuotas tik Elenos Bukelienės monografijoje *Juozas Paukštelis*¹. Iš kitų sovietinio laikotarpio vertinimų paminėtina gana išsami Jokūbo Josadės recenzija „Elegija apie žuvusią meilę“ (1956)², nors ją taip pat varžė to laiko rėmai. Nepriklausomybės metais pataisytasis Paukštelio *Kaimynų* leidimas dar nebuvo tyrinėtas.

Kaip pastebi Kristina Ūsaitė, analizavusi pokario kūrybinių organizacijų dokumentus ir studijas, „Viena svarbiausių sąlygų pokario metais RS [Rašytojų

1 Elena Bukelienė, *Juozas Paukštelis*, Vilnius: Vaga, 1985.

2 Jokūbas Josadė, „Elegija apie žuvusią meilę“, *Pergalė*, 1956, Nr. 9, p. 116–119.

sąjungos – LA], DS [Dailininkų sąjungos – LA] ir KS [Kompozitorių sąjungos – LA] nariams buvo ‚neužkliūti‘ dėl pernelyg aktyvios veiklos nepriklausomos Lietuvos ir vokiečių okupacijos metais“³. Rašytojams tokia grėsmė buvo kur kas didesnė: priešingai nei kitos kūrybinės sąjungos, Rašytojų sąjunga netęsė nepriklausomos Lietuvos literatūrinių tradicijų, jai vadovavo partijai atsidavę žmonės⁴, rašytojai buvo griežčiau stebimi tiek cenzūros, tiek KGB. Antrą kartą iš lagerio 1956 m. grįžusiam Juozui Keliuočiui KGB pradėjo sekimo bylą⁵.

Juozas Paukštelis ypatingų nuodėmių lyg ir neturėjo, išskyrus mažą produktumą, palyginti su ikikariniu laikotarpiu, per kurį buvo išleidęs dramą *Užgrobtų žemių* (1931), romanus *Našlės vaikas* (1932), *Pirmieji metai* (1936), *Kaimynai* (1939), už pastarąjį sulaukęs ypač gerų atsiliepimų. Dėl šių priežasčių Rašytojų sąjungos valdyba kurį laiką Paukštelį vertino kaip buržuazinio laikotarpio rašytoją⁶. Be to, 1945 m. *Pergalės* žurnale išspausdinus vėliau niekur neminimo romano *Praeitis* fragmentą⁷, tuometinis LKP(b) CK sekretorius Kazys Preikšas Paukštelį negailestingai sukritikavo Tarybų Lietuvos rašytojų visuotiniame susirinkime, vykusiam 1946 m. spalio 1–2 d. Vilniuje: „Autorius nieko gera, teigiama nemato tarybinėje tikrovėje. Jis mato tik ‚pilkus artojus‘, kuriuos jis taip užjaučia ir kurių atodūsius ir skundus jis tegirdi. [...] Kiek yra tikri autoriaus pasiteisinimai, parodys jo ateities kūryba.“⁸ Paukštelis stengėsi keisti savo padėtį įsitraukdamas į marksizmo studijas, kurios tuo metu buvo itin skatinamos („Marksizmą intensyviau pradėjau studijuoti nuo šių metų pradžios. Studijuojau individualiai. Pradėjau nuo, VKP(b)

3 Kristina Ūsaitė, „Kūrybinės sąjungos kaip ideologinės cenzūros mechanizmas Lietuvoje 1956–1980 m.“, *Genocidas ir rezistencija Lietuvoje*, 2005, Nr. 2(18), p. 136.

4 *Ibid.*, p. 141.

5 Rita Tūtlytė, „Juozo Keliuočio antroji sekimo byla“, in: Juozas Keliuotis, *Mano autobiografija: Atsiminimai*, Kaunas: Spindulys, 2003, p. 533–548.

6 Išlikę du LSSR Rašytojų sąjungos pirmininko Jono Šimkaus pasirašyti Paukštelio charakteristikos variantai – ranka rašytas lietuviškasis su rusiška antrašte „Charakteristika na pisatelja Paukštelisa Juozasa Valentinoviča“ (žr. priedą Nr. 4) ir 1953 m. kovo 13 d. vertimo į rusų kalbą mašinraštis. Su LSSR Rašytojų sąjungos valdybos pirmininko Jono Šimkaus ir atskingojo sekretoriaus Vacio Reimerio parašais saugomi Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau LLMA), f. 34, ap. 1, b. 93.

7 Juozas Paukštelis, „Praeitis“, *Pergalė*, 1945, Nr. 1, p. 7–12.

8 Kazys Preikšas, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai“: Pranešimas visuotiniame tarybinių Lietuvos rašytojų susirinkime, Vilniuje 1946 m. spalio mėn. 1 d., in: *Už tarybinę lietuvių literatūrą: Visuotinio Lietuvos TSR tarybinių rašytojų susirinkimo, įvykusio 1946 metais spalio mėn. 1–2 d. d., medžiaga*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947, p. 26.

istorijos'. [...] ėmiausi istorinio materializmo. Politiniam švietimuisi kasdien skirsiu minimum dvi valandas“⁹), savo negausiais kūriniais stengėsi atsiliiepti į Rašytojų sąjungos planus („Pranešu, kad baigiau rašyti pjesę ‚Užtvanka‘ ir apsakymus rinkiniui [...] ‚Broliška šalis‘ (juos esu jau įteikęs valdybos pirmininkui susipažinti). Norėčiau, kad šie dalykai, jei ne šiemet, prieš dekadą, tai bent 1958 m. būtų išleisti, įtraukiant juos į Leidyklos 1958 m. planą“¹⁰), vertė rusų autorius. Tačiau šios pastangos, matyt, nedavė reikiamų vaisių ir neatitiko autoriaus lyrinės prigimties, nuo kurios, pasak jo paties, priklauso kūrybos tematika ir meninis paveikumas: „meno kūrinys, kokio žanro jis nebūtų, jei nekels žmonėms gerų jausmų, jis bus nieko vertas.“¹¹ Atrodytų, kad galimybė perleisti pataisytus *Kaimynus* turėjo sietis su nauju Paukštelio kūrybinės biografijos etapu ir lyrinės prozos pozicijų atstatymu. Šie numanomi lūkesčiai iš dalies buvo įgyvendinti, tačiau tam tikrų kompromisų kaina. Tai liudija ir recenzijos bei anotacijos, kurių autoriai, rašydami apie skirtingus leidimus, pabrėžia ir skirtingus idėjinius aspektus. Trumpai juos čia apžvelgsime.

1940-aisiais rašydami apie *Kaimynų* pirmąjį leidimą (toliau *K1939*), kriptonimais P. K. pasirašęs žurnalo *Lietuvos mokykla* knygų apžvalgininkas ir recenzentė V. Matulaitienė atkreipė dėmesį į vaizduojamų veikėjų tragiškumo ir romano elegiškumo priežastis: beatodairišką tradicijų laikymąsi, nepastebint, kaip turtas ima gožti žmoniškuosius jausmus, o planuotas kokybiškas gyvenimas tampa apskritai neišsipildęs:

Daug čia tragedijų:

Sena, našlė mama, keliaklupsčiais sėjus ir ravėjus ir savo prakaitu įtrešusi žemę, neleidžia sūnui parsivesti mylimos beturtės kampininko dukters. Ir aklas, žemę išimylėjęsio, jos sūnaus užsispyrimas priverst mylimą kampininkę nusileist jam ir pirštis. Ir ražančių kalbančio, kad ir naktimis armonika jaunoms kaimynėms sapnus trikdančio, vedybos su miesčionio maigyta ir jau operuota kaimo inteligente.¹²

[...] iškyla dvejopas kaimo žmonių pasidavimas išviršinei valiai: iš vienos pusės pozityvinis ir išmintingas atsidasavimas dieviškajai Valiai ir iš kitos – pilnas paklusimas tėvų autoritetui, ypač vedybų klausimuose.¹³

9 Juozo Paukštelio laiškas Jonui Šimkui, Vilnius, 1951 10 08, *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 93, l. 1.

10 Juozas Paukštėlis, „Liet. Tarybinių Rašytojų Sąjungai“, 1953 08 10, *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 93, l. 14.

11 Juozo Paukštelio laiškas Jonui Šimkui, Kėdainiai, 1948 12 02, *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas*, f. 57–944, l. 3.

12 P. K., *Lietuvos mokykla*, 1940, Nr. 3, p. 246.

13 V. Matulaitienė, „Juozo Paukštelio Kaimynai“, *XX amžius*, 1940 10 03.

Prano Gailiaus nuomone, Paukštelis pagrindiniu romano motyvu pasirinkęs „universaliąją meilės ir turto idėją“, nors „daug įdomiau [...] atvaizdavo *modernizmo piktybių daigus mūsų dabartiniam kaime* [išskirta autoriaus – LA]“¹⁴.

Tarp atsiliepimų apie *K1956* vyravo informacinio pobūdžio anotacijos, kurių „vertybinį“ kriterijų geriausiai atspindi E. Butkutės frazė: „J. Paukštelis romane vaizduoja buržuazinės Lietuvos kaimą, demaskuoja šlykščius, paremtus pinigų žmonių santykius. [...] J. Paukštelis savo herojus vaizduoja kaip viešpatuojančios visuomeninės santvarkos aukas.“¹⁵ Tik Josadė išvengė tiesmuko socialinių santykių akcentavimo, atskleisdamas tankų nesėkmingai susiklosčiusio vaizduojamų veikėjų gyvenimo priežasčių–pasekmių tinklą, temos universalumą ir aktualumą, stilistinį romano vientisumą ir pastebėdamas, kad naujasis romano leidimas disonuoja su rašytojo kūrybine prigimtimi:

Romane „Kaimynai“ J. Paukštelis pasakoja paprastą istoriją apie du jaunos aistringai įsimylėjusius žmones... nelaiminga ir tragiška ta jų meilė; neteisinga socialinė santvarka, tėvų klasiniai prietariai ir praktiški išskaičiavimai juos išskyrė, sugriovė jų gyvenimo svajonę ir dulkėmis pavertė jų laimę. [...] vaizdai ir romano stilius perkelia skaitytoją į ypatingą tikrovišką atmosferą, kuri, kaip muzika, atskleidžianti dainos tekstą, parodo dar labiau suprantamą romano idėjinę prasmę, ir tokiu būdu padidina jo įtikinamumą.¹⁶

Krinta į akis labai keistas faktas, būtent, kad ji yra lyg kito braižo žmogaus; joje panaudotos visai kitokios, rašytojui svetimos priemonės; J. Paukštelis lyg atsisakė savo ypatingo santykiavimo būdo su gyvenimo medžiaga, savo ypatingo pasakojimo stiliaus ir intonacijos [...] priversti suvokti pasaulio reiškinius ir pasakoti apie juos ne savo balsu – neįmanoma.¹⁷

Galima apibendrinti, kad pirmojo leidimo vertinimus jungė paties rašytojo pasakymas, esą apie kaimą rašė, nes jį geriausiai pažįstas ir norėjęs „kelti ne blogąsias, o gerąsias kaimo puses“, nes neigiami reiškiniai kaime atsirandą tik dėl miesto, tiksliau – sumiesčionėjusių kaimo išeivių kaltės¹⁸, o antrojo – ideologinio susipriešinimo vaizdų kėlimas. Pripažįstant, kad iš dalies teisūs ir vieni, ir kiti,

14 Pranas Gailius, *Židinys*, 1940, Nr. 2, p. 281.

15 E. Butkutė, „Kaimynai“, *Tiesa*, 1956 08 10.

16 Jokūbas Josadė, *op. cit.*, p. 116, 117–118.

17 *Ibid.*, p. 119.

18 Petras Klimas, „Paukštelis apie ‚Kaimynus‘ ir savo darbo planus“, *XX amžius*, 1940 02 12

būtų galima teigti, jog tai romanas apie likimus laužantį stereotipinį požiūrį į šeimą ne kaip į dviejų vienas kitą mylinčių žmonių, bet kaip į adekvataus turto savininkų sąjungą. Šis stereotipas daugiau ar mažiau valdo tiek senuosius – Balzarus, Jono motiną, Saliutės tėvus, tiek jaunuosius – Saliutę, Pilę ir Joną.

Ar šios temos traktavimas sutampa abiejose romano versijose, turėtų paaiškėti palyginus abu leidimus.

Pakartotiniam romano leidimui gan diplomatiškai ir geranoriškai rašytojo atžvilgiu dirigavo Valstybinės grožinės literatūros leidyklos direktorius Jurgis Tornau. Cenzūros priežiūra po Stalino mirties buvo šiek tiek atslūgusi. Neturėdami aiškių direktyvų 1955–1957 m. Glavlito cenzoriai nusišalino nuo ideologinės kontrolės, kultūrinio gyvenimo klausimams beveik neskirdami jokio dėmesio. Į bibliotekas buvo grąžinamos anksčiau religiniais sumetimais uždraustos klasikų bei daugelis iki 1917 m. išleistų religinio turinio knygų¹⁹. Žinant šias aplinkybes ir tai, kad ideologinė kontrolė Lietuvoje sustiprėjo tik apie 1957-uosius, po įvykių Vengrijoje ir Lenkijoje, Tornau laiškei Paukšteliai kelia minčių, kad romano pakeitimai priklausė ne tiek nuo cenzorių, kiek nuo leidyklos redaktoriaus. Pirmajame iš išlikusių laiškų rašytojui Tornau teigia nesutinkąs su pernelyg kritiškomis redaktoriaus (kurio pavardės nenurodo) pastabomis ir reikalavimais bemaž perrašyti romaną (žr. priedą Nr. 1); antrajame, palankiai įvertinęs knygos meniškumą, charakterių spalvingumą, patrauklumą, pasakojimo įtaigą ir atsižvelgdamas į ideologinius pokyčius, labai nuosekliai išdėsto savo siūlymus ir pageidavimus mažiau kartoti „apie religijos „jaukumą“, sielos nemirtingumą, dievo meilę ir pan.“, atitinkamai pakoreguoti skyrių „Kryžiaus šventinimas“, pasistengti mažiau idealizuoti Joną ir daugiau dėmesio skirti romano pabaigai, apie kurią, kaip matyti iš laiško, būta ir jūdvių asmeniškai kalbėtasi (žr. priedą Nr. 2). Į tai Paukštelis atrąšęs 1955 m. lapkričio 15 d. (šio laiško aptikti nepavyko) ir, kaip galima spėti iš Tornau atsakymo, neprieštaravęs pareikštoms pastaboms, tik pasidalinęs savo ketinimais dėl tų vietų, kurių korekcijos buvo paliktos jo valiai. Kodėl Tornau taip detalai suregistravo visas taisytnas su religiniais įvaizdžiais susijusias vietas, nelabai aišku. Galbūt jo akimis tai buvo vienintelis būdas pakeisti romane aprašomo senojo kaimo įvaizdį mažiausiai pakenkiant meninei romano kokybei, o gal tiesiog sekė jau benusistovinėčia ateizacijos tradicija.

19 Jurga Pukinskaitė, „Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2(16), p. 129–132.

Trečiasis Tornau laiškas taip pat labai palankus ir draugiškas, jame reiškiamas spartaus darbo viltis ir primenama, kad daugeliu atvejų taisymai ir keitimai yra paliekami autoriaus valiai (žr. priedą Nr. 3). Gavęs tokio pasitikėjimo žinią, Paukštelis imasi darbo ir palyginti nuosekliai laikosi Tornau nurodymų. Metams nepraejus knyga buvo išleista.

Romano taisymai matyti pradedant pakeistu kūrinio *motto*. *K1939* prasi-dėjo ketureiliu iš Jono Kossu-Aleksandravičiaus eilėraščio „Naktis“, atliepiančiu minorinę pasakojimo nuotaiką, senojo, niekaip nepamirštamo vaikystės kaimo ilgesį:

Girdžiu seniai girdėtus žodžius,
Girdėtą balsą vėl girdžiu,
Ir viską – svirtį, liepą, sodžių,
Ir skardžiai giedančius gaidžius.

K1956 šis ketureilis pakeistas posmu iš Maironio eilėraščio „Mano gimtinė“:

Ten užaugau, iškentėjau
Aš kančias visas,
Ir pamėgau, pamylėjau
Vargdienių dūmas.

Šio pakeitimo motyvai suprantami – nuo 1936 m. Vakaruose gyvenančio rašytojo tekstas negalėjo būti publikuojamas net ir tokia forma. Pakeitus citatą pakito ir pradinis knygos akcentas: Maironio ketureilis kūrė vargingo, sunkaus gyvenimo įvaizdį, turėjusį sustiprinti sovietinės tikrovės kaip išsigelbėjimo iš ilgamečių vargų patrauklumą, tuo tarpu Kossu-Aleksandravičiaus ketureilis be-maž tobulai derėjo romanui, kuriame buvo išlaikyta kaimo žmogaus pasaulėjau-tai adekvati lyrizmo, nostalgijos ir realizmo harmonija.

Dėl įvairių priežasčių – reaguojant į Tornau pastabas dėl religinių motyvų, koreguojant idėjinius akcentus ar emocinį atspalvį – buvo pakeisti devynių (iš 29) skyrių pavadinimai:

„Balzaro vaikai“ → „Balzarai“
„Atšalimas“ → „Su skaudama širdimi“

„Vakarėlio nuotaikos“ → „Pavydo šmėklos“
 „Apendicitas“ → „Kaune“
 „Mylimojo laiškas“ → „Laiškas“
 „Bandymai“ → „Blaškymasis“
 „Kryžiaus šventinimas“ → „Nepažįstamoji“
 „Į šliubą“ → „Į jungtuves“
 „Viskas praeina“ → „Gervės išskrenda“

Labiausiai pakeisti buvę pirmojo leidimo skyriai „Kryžiaus šventinimas“ ir „Viskas praeina“; 1956-ųjų leidime pervadinti antraštėmis „Nepažįstamoji“ ir „Gervės išskrenda“. Skyriuje „Nepažįstamoji“ kuriamas niūrus kryžiaus vaizdas, šaržuotas kunigo portretas, sutrumpintas jo pamokslas, Luknienės maldoje nebeliko dėkojimo, vien ateities baimė ir sunkūs prisiminimai. Skyrius „Gervės išskrenda“ beveik visas perrašytas, į pirmą planą iškeliant socialinį romano aspektą. *K1939* Jono pajausta gyvenimo pilnatvė ir beužgimstanti viltis *K1956* redukuota į racionalią savo praeities patikrą: buvusi visapusiškai geresnio gyvenimo vizija antrajame leidime, stengiantis kritiškai vaizduoti buržuazinio kaimo, juolab pasiturinčio ūkininko gyvenimą, degraduoja į pesimistinę.

Romano desakralizacijos siekta įvairiais lygmenimis: ortografijos (žodis *Dievas*, religinių švenčių, maldų pavadinimai rašomi mažąja raide), vertybiškumo (keičiami skyrių pavadinimai, išbraukiamos atskiros pastraipėlės) ir stilistikos (susatyrinamos kai kurios religinio pobūdžio scenos, šaržuojamas kunigo portretas). Iš pažiūros techniškai maži pakeitimai keitė loginę seką, menkino atitinkamų situacijų prasminę krūvį. Tokiu pavyzdžiui galėtų būti *K1939* skyriaus pavadinimo „Šventvakaris“, reiškiančio sekmadienio ar šventadienio vakarą, pakeitimas į abstraktų „Vakare“. Skyriuje kalbama apie adventinio šeštadienio vakarą, laiką prieš bene trumpiausią žiemos naktį, kai tradiciškai su pirmaisiais gaidžiais vyksta į roras²⁰ – votyvines šv. Mišias Mergelės Marijos garbei. Taigi pakeitus pavadinimą sakralinė šio šventvakario dimensija nužeminama iki eilinio vakaro reikšmės, o skyrelio pabaigoje išbraukus vakaro maldos sceną, Luknienės religinis nuoširdumas priartinamas prie trivialaus ir prietaringo baimingumo ribos:

²⁰ *Rorate* – siųsk rasą (*lot.*).

Ant aukšto ūmai sugiedojo gaidys.
Luknienė baimingai susiėmė rankas ir
grįžtelėjo į tą pusę, kur Vinkšnėnų baž-
nyčia.

– Taip nelaiku pragydo – matyt, koks
keleivis tamsoje paklydo.

Užgesino žiburį, pamažu nuėjo už-
krosnin ir sukniubo prie savo medinės
lovos.

– Pasigailėk manęs, Viešpatie, dėl
didžio savo gailestingumo! – pro atsi-
dusėjimus girdėjosi jos duslus balsas...

(K1939, p. 16)

Ant aukšto ūmai sugiedojo gaidys.
Luknienė baimingai susiėmė rankas ir
grįžtelėjo į tą pusę, kur Vinkšnėnų baž-
nyčia.

– Taip nelaiku gaidys gieda – matyt,
koks keleivis tamsoje paklydo.

Užgesino žiburį, pamažu nuėjo už-
krosnin. (K1956, p. 18)

Manipuliuojant religiniais motyvais nukentėjo ir tas liaudiškos leksikos sluoksnis, kuris suteikia tekstui ypatingos faktūros, padedančios atpažinti kontekstą, bendravimo atspalvius, mąstymo logiką, pasaulėjautos podirvį. Pavyzdžiui, sakinyje „Pekloj – ir išsirinkimas!..“ (K1939, p. 18), nežinia, ar mažinant aliuzijų į krikščionišką tradiciją sluoksnį, ar stilistiniais sumetimais, ar tiesiog viena aukojant dėl kito, žodis *pekla* pakeistas neutraliu *smala* („Smaloj – ir išsirinkimas!..“; K1956, p. 19). Esama ir atvirkštinio tipo pakeitimų, kai, siekiant diskredituoti vadinamosios davatkos Vilkienės pamaldumą ar Pilės nuoširdumui suteikti manipuliacinio, įvaizdžio technologijos reikšmę, religiškai neutralūs prieveiksmiai *nužemintai*, *švelniai* keičiami ypatingo pamaldumo konotaciją turinčiu prieveiksniu *dievobaimingai* („nužemintai pasakė“, K1939, p. 106 pakeista į „dievobaimingai tarė“, K1956, p. 104; „atsiliepė ši švelniai“, K1939, p. 106 – į „atsiliepė taip pat dievobaimingai“, K1956, p. 104).

Taisant kryžiaus šventinimo apeigų aprašymą (skyrius „Nepažįstamoji“, K1956), kryžiaus pagarbinimo ir padėkos Dievui šventė taip pat įgavo parodijos atspalvį; pačios apeigos pavaizduotos bemaž kaip vien tik davatka Vilkienei rūpimas dalykas, į jas susirinkę kaimo gyventojai labiausiai domisi vaišėmis, o šventės organizatoriai – asmeniniu prestižu. Kunigui, atsainumu prilygintam tvarkos neišmanantiems kaimiečiams, skirtas kone trečiaeilis vaidmuo: jis vaizduojamas kaip dekoratyvinis atributas, suinteresuotas tik greitesne ritualo eiga ir pajamomis:

Kai tik [kunigas] įvažiavo į kiemą, tuoj visi sugriuvo aplink kryžių ir „Dievas mūsų prieglauda ir tvirtybė“ ėmė giedoti. (*K1939*, p. 30)

Kunigėlis išlipo, kamžą užsivilko, stulą užsidėjo ir, davęs ženklą giedantiems nustoti, pradėjo:

„Sveikas kryžiau, vienintelė viltis! Praeina tautos, praeina karalystės, užmirštami didžiųjų vyrų darbai, pati žemė savo veidą pakeičia, tik tu vienas tvirtai stovi, niekieno neįveikiamas, neišgriaunamas, rankas ištiesęs ant krauju ir prakaitu aplaistytos žemės, guodi po našta sukniubusius, karuos žūstančius, stiprini vilties netekusius, nusiminusius, prie savęs glaudi atstumtuosius ir paklydėlius... Ir mūsų, broliai, vargo šalis, kada juoda letena ją svetimieji spaudė, poilsį ir nusiramimą rasdavo tik po tomis ištiestomis rankomis, prie perdurtų Dievo kojų, galūlaukėse ir pakelėse...“ (*K1939*, p. 30–31)

Šeimyniškas artumas ir kaimyniška bendrystė, pirmojoje romano versijoje kuriama žaismingu, šaipokišku dialogu („šių dienų avelės, ar jūs šiaip jas baidote, ar taip, piemenų lazdos vis tiek nebeklauso...“, *K1939*, p. 36), pakeista į netašytą, stačiokiškai reiškiamą abipusį priešišumą:

– Na, ar seniai Vinkšnėnų parapijos avelės ganai? – Ir, nelaukęs atsakymo, skubiai pridėjo: – Ganyk, ganyk, – už tai juk ir algą iš valdžios gaunate.

– Dėl tokios algos pastipti galėtume! – aštriai atkirto kunigas. (*K1956*, p. 43)

Moterys sujudo, suklegėjo: ką čia – gal litaniją pradėti? Bet sodžiaus davatka Vilkienė, niekieno pritarimo nelaukusi, užtraukė „Dievas mūsų prieglauda“. Užtraukė tokiu klaikiu balsu – pro nosį, kad merginos net suprunksėt, slėpdamosi viena už kitos. (*K1959*, p. 35)

Išvirtęs iš ratų, kunigas, apvalus, rubuilis, užsivilko kamžą, išsiėmė iš portfelio knygą, šlakstytuvą, švęsto vandens buteliuką ir pradėjo apeigas. Pašventinęs dar trumpą pamokslą pasakė, o „kad dievas laimingų šiuos laukus ir gausų derlių jiems duotų“, liepė susirinkusiems atgiedoti visų šventųjų litaniją. (*K1956*, p. 35–36)

Nemažai pakeitimų atsirado skyriuje „Kaune“ (*K1939* buvo „Apendicitas“). Jų tikslas – perrašius Pilės lankymosi bažnyčioje Kaune sceną, pakeitus kunigo įvaizdį, pakoreguoti Pilės paveikslą. Pirmojoje versijoje ji užaina į bažnyčią vedama gėlos dėl ją ištikusio rūpesčio ir ieškodama nusiramino. Bažnyčios aplinka, nuoširdi ir impulsyvi malda atneša Pilei palengvėjimą ir sužadina ryžtą kardinaliai pasikeisti:

Bažnytėlėje jau klūpėjo keletas bobelių. Taip ramu ir jauku – nuo altoriaus dvelkia žolynų kvapas, kad Pilei kažko graudu pasidarė. Krito ant kelių už pilioriaus ir, akis altoriui pakeldama, tai vėl nuleisdama, pradėjo melstis. Dieve Dieve, padėk man, kad toji nelaimė greičiau pasibaigtų, – kalbėjo mintyse. – Daugiau aš niekad Tavęs nebeužmiršiu, kiekvieną sekmadienį vaikščiosiu į bažnyčią ir gyvensiu dievobaimingai, kaip visi žmonės!

Dabar ji pasiruošus šimtais kartų tas dulkėtas grindis išbučiuoti, prie kiekvieno altoriaus valandomis melstis, į Tytuvėnus ar Gruzdžius prie šv. Roko užsižadėti, kad tik Dievas padėtų atsikratyti ta nelaime. (*K1939*, p. 150–151)

K1956 bažnyčia vaizduojama jau ne kaip Dievo namai, bet kaip bobučių ir įtaraus, bemaž priekabaus nutukusio kunigo buveinė, ir šioje atgrasioje aplinkoje Pilė ne tiek mąsto apie ją ištikusią nelaimę, kiek piktdžiugiškai kuria keršto planus:

Eina šventorium – vargonai gaudžia, prie tako elgetų eilė. Įeina vidun – pustuštė, tik keletas bobelių suoluose, keletas prie klausyklos. Kunigas klausykloje, senas, aptukęs. Jis, rodos, taip rūščiai į ją pasižiūri, kad ji bematant atsiklaupia ir persižegnoja. „Kodėl jis taip piktai į mane žiūri? – galvoja. – Gal ir jis pamatė, kad aš?..“ Šnabžda „tėve mūsų“, o mintyse vis tas kunigas. Ne, ji eis... eis ir puls brolienei po kojų. Brolienyt, gelbėk! – sakys... O toliau ji mokės gyventi. Visiems akiplėšoms, kurie blogai apie ją mano, tik špygą parodys. Pasiieškokit kvailesnės, – sakys. O tokį felčeriuką šunimis užpjudydys pamačiusi.

Staiga pakilo, persižegnojo: eis... brolienė ir Jasius gal jau bus atsikėlę. O tas išpurtes senis vis į mane žiūri! Atsisuko ir skubiai išėjo, nepaisydama, nė kad signorėlis ėmė skambinti – klauptis ragino. (*K1956*, p. 187–188)

Skyriuje „Naujoji pirkioj“ iš Luknienės laidotuvių aprašymo išmestas kunigo pamokslas („Kasdien, jūs senieji, lūžtat, virstat, it tie medžiai, audros

išplėšti... kas gi be jūsų mus bepridengs nuo šiaurės vėjo, kas beatgins nuo šaltų speigų, kas seną pasaką bepaseks, kokių keliu į gyvenimą keliavo mūsų tėvai, protėviai?.. klaiku mums, be jūsų pasilikus, senieji, į dausas išlėkusių paukščių!“, *K1939*, p. 220), pastraipa apie giesmės raminamąjį poveikį liko be giesmės citatos, o giedojimo tradicijos tęstinumas redukuotas į melancholišką žmogaus praeinamumo ir gamtos sąskambį:

Bet giesmė daugiau tave nuteikia ar nuramina. Ne tiek žodžiai, ne prasmė, kiek ta sena, gaudi gaida, kurią nuo mažens girdėdavai tėvus senelius giedant bažnyčioje, po kryžiais, ar kai jie gero oro prašydavo, suokdami „Pone Karaliau, Dieve Abraomo!..“ (*K1939*, p. 229)

Bet giesmė labiau tave nuteikia, lyg nuramina. Tik ne žodžiai, ne prasmė, ne, bet ta sena gaida, kurią nuo mažens girdėdavai tėvus senelius niūniuojant. Gaida liūdna, gaudi, sakyt, kaip tie gaudūs mūsų slėniai, kaip ir visas prasto žmogaus gyvenimas. Bet žmogus praeina, nužengia kažkur į nežinią, o jo išdūsauta, varguose išverkta, išsūpuota daina ar giesmė liekasi guosti ir gaivinti vaikelių širdis. Tartum toji sodri ryto rasa jaunus žolynėlius kad gaivina... Aha!.. (*K1956*, p. 288–289)

Išbraukti ir tokie įvaizdžiai, kurie nors ir ne visada reiškia religingumą, bet yra atėję iš liaudiškų posakių, gebančių nedaugžodžiaujant išreikšti vienovės su gamta pajautą. „[N]ors klaupkis į rasotą žolę ir melskis, garbink Dievą per visą naktį, drauge su tais žiogeliais“ (*K1939*, p. 132) pakeista į „nors stovėk per kiaurą naktelę, žiūrėk į begalines dangaus gilybes ir klausykis, kaip žvaigždėlės plevena, kokią pasaką, amžiną ir paslaptingą, jos tau sako...“ (*K1956*, p. 161); „Taip, tur būt, buvo Dievo likta“ (*K1939*, p. 213) pakeistas: „Taip jau, tur būt, prilikta“ (*K1956*, p. 268); „Be Dievo valios niekas šiame sviete nesidaro – visi mes esame, kaip tos dulkelės, kurios, vėjui papūtus, turi skristi ir prieš savo norą...“ (*K1939*, p. 214) → „Juk ne be reikalo sakoma, kad lygybės nėra – vieniems takai rožėmis kloti, o kitiems lyg spyglių pribarstyti, kad jais eidamas nuolat kniubtum ir susižeistum...“ (*K1956*, p. 268–269); vietoj *Genovaitės gyvenimo*²¹ (*K1939*, p. 98) atsirado *Sapnininkas* (*K1956*, p. 117).

21 Turima galvoje nuo XIX a. vidurio iki pat Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje labai populiari religinio turinio Christofa von Schmidto apysaka *Genovaitė* (viena iš jos laidų lietuvių kalba pasirodė 1937 m.).

Krikščioniško konteksto įvaizdžių ir pavadinimų naikinimas, paskirų siužetinių situacijų perrašymas, kunigo paveiklo šaržavimas pakoregavo romaną keliais lygmenimis: ideologiniu, stilistiniu ir meniniu-loginiu. Išmetus bemaž viską, kas siejosi su krikščioniškąja pasaulėžiūra, koreliuojančia su romane vaizduojamų žmonių vertybėmis, jų dvasiniu stabilumu, savo vertės ir atsakomybės jautimu, o to vietą užpildžius antiklerikalinių nuotaikų motyvais ir siužetais, visai kitą svorį įgijo ir nauji socialiniai akcentai. Pavyzdžiui, prieveiksmį *moderniškiau* pakeitus prieveiksmiu *žmoniškiau* aliuzija į kaimo modernėjimą („Geriau rūpintumeis, kaip moderniškiau namus susitvarkyti“, *K1939*, p. 18) pakito į užuominą apie vargus prieškario kaime: „Geriau rūpintumeis, kaip žmoniškiau namus susitvarkyti“ (*K1956*, p. 19), o neigiamos konotacijos daiktavardį *šykštuoliai* („O Luknos – tokie šykštuoliai“, *K1939*, p. 118) pakeitus paniekinamo atspalvio *juodnugariai* („O Luknos tokie juodnugariai“, *K1956*, p. 21) suponuojama prielaida, kad pagerinti savo buitį galėjo tik nežmoniško darbštumo valstiečiai, kuriems turtas buvo vienintelis tikslas, ir kad ši jų savybė likusiai kaimo daugumai kėlė ne tiek pavydą, kiek panieką. Praeitės refleksiją, liudijusią kartų tęstinumo vertės suvokimą („Išsižiūrėjo į žemę: čia senelių prosenelių vaikščiota, jų prakaitas lieta“, *K1939*, p. 32), pakeitus į vargo, kaip svarbiausio visų laikų palydovo, akcentą („išsižiūrėjo į žemę: [...] Kiek šios velėnos yra prakaito sugėrusios, kiek atodusių girdėjusios! Visi tie kauburėliai pailsusių kojų šimtus kartų mindžioti, rankomis nučiupinėti...“), pakoregavo ir Jono charakterį – ankstesnį jautrumą savo genčiai ir tėviškei nustelbė nuosavybės fakto susvarbinimas („Dabar jis čia gyvens“, *K1956*, p. 32).

Tendencija sumenkinti įgimtą kaimo žmogaus jautrumą aplinkai, darbštumą ir progresyvumą būdinga ir su socialiniu turiniu susijusiems romano pataisymams. *K1939* emociškai neutralus kaimo vyrų pašnekesys apie Jono Luknos ateitį persikėlus į naujus namus *K1956* įgijo ironišką konotaciją. Tam pakako perkelti akcentą nuo Jono darbštumo į jo kaip motinos godumo įkaito reikšmę ir visa tai nuspalvinti jos verteiviško dievotumo pašiepiu:

Vyrai taip pat kalbėjosi:

– Ubagystė ant tokios žemės atsisėdus: kiek kartų aš bandžiau ten įvatusėti, visados prapuldavu.

Vyrai taip pat kalbėjosi.

– Pražus su dūšia ir su kūnu, ant tokios žemės atsisėdęs... Dirvonai, ir dar kokie dirvonai – vienas varputis. Draskyk ne-draskęs, vis tiek neišdraskysi.

– E, nebijok, Lukna nepražus... Ko tai žemei trūksta – išdirbk gerai, mėšlo uždėk, ir pamatysi, kaip augs...

– Žinoma, – įsikišo senis Balčiūnas, pypkę papsėdamas, – agronomą buvo parsivežęs – nė dirbti neberekės, javai ir nesėjami augs, kaip mūras, che che che...

– Ko jam ir agronomo nekviesti, jei močia pilną pančėką auksinių dar tebelaiiko kanike paslėpusi. Jei man kas jų duotų, tai ir aš būčiau gudrus... (K1939, p. 28)

– Tat, ko norėjo, tą ir gavo. Nebūtų norėjęs – nebūtų gavęs.

– Norėjo... motinėlė norėjo, ne jis. Motinėlei rūpi, kad sūnus ant didesnio ploto gaspadoriautų. Tada ir martelę su didesne pasoga galės parvesti, – švelniai, su paslėpta ironija kalbėjo Padvarskis.

– Nebijokit, – įsikišo Jonaičiukas, – senoji išprašys iš dievo, kad ir javai augtų, ir turtingą marčią parvestų – kryžių dabar pastato, dar mišioms klebonui nuneš...

– Žinoma, tu gudrus dantis rodyt... – čirškė senis Balčiūnas, didelę marmurinę pypkę įsikandęs. Pats didumo, kad geroj abrakinėj lengvai tilptų. (K1956, p. 32)

Svarbi vieta tenka Zaunio Edvardo agitacinės kalbos, pasakytos po kultūrinės paskaitos Balčiūnų pirkioje (skyrus „Blaškymasis“, K1939 buvo „Bandymai“), pakeitimams. K1939 kultūrinis identitetas suvokiamas tautinio, socialinio ir netgi politinio tvirtumo pagrindu, tuo tarpu K1956 pabrėžiamas socialinis aspektas ir manipuliacijų idėjomis grėsmė paprastiems žmonėms:

– Piliečiai, organizuokimės, tėvynė pavojui! Jei nesiorganizuosime, neliks mūsų namų nei žemių, ateis priešai, iššaudys, išpjaus, atskirs motinas nuo vaikelių, pačias nuo mylimųjų vyrų, sūdna diena prasidės. Tik organizacijos, tik kultūra išgelbės mus iš to pavojaus... (K1939, p. 141)

– Broliai lietuviai, organizuokitės! Bet ne į tokias organizacijas, kur žaliomis uniformomis jus vilioja, geromis tarnybomis ar gražiais pažadais, o kur telkiasi visos Lietuvos kaimo sėmėgių artojų vaikai... (K1956, p. 175)

Ryškinant socialinę dimensiją daugiausia taisyta paskutinis romano skyrius „Gervės išskrenda“ (K1939 – „Viskas praeina“). Išbrauktas Saliutės laiškas Jonui, taip dar labiau prislopinant jų meilės liniją, kuri K1939 užėmė centrinę vietą. Kartu vietoj scenos, kur Jonas susitinka su Klybu, su juo pabendrauja, pagelbsti jam ir dar kartą atsiskleidžia kaip labai bendruomeniškas, neužnuodytas

jokio priešiško dël savo likimo, įvesta kita scena, kur jis susitinka su teta Baroniene, tampančia blogų žinių pernešėja. Būtent iš jos *K1956* Jonas išgirsta apie Saliutės gyvenimą užsienyje ir jos tėvų blogėjančią padėtį. *K1939* kontekste skurdžiai gyvenantys merginos tėvai gali tikėtis Jono rūpesčio (to prašo Saliutė ir po ką tik matytos jo pagalbos Klybui skaitytojui nekylo abejonių, kad jis tikrai vykdys jos prašymą), *K1956* apie jų nepavydėtiną situaciją tik referuojama, sudarant įspūdį, kad „buržuaziniame“ kaime žmogus yra paliktas pats sau ir kad aštrėja vilkiški santykiai. Susipainioja Jono dramatiško likimo priežastys. Darosi nelabai aišku, ar krizė jo namus ištiko dël nenusisėkusios meilės ir bandymo kurti šeimą turiniu pagrindu, ar dël „buržuazinės“ Lietuvos sistemos ydingumo: *K1956* matome Joną, įklampusį į skolas ir mąstantį apie galimas varžytines, tuo tarpu *K1939* jis gėrasi gražiais savo sodybos statiniais ir viena, kas trukdo jo tikrai laimei – vienatvė ir neišsipildžiusios meilės ilgesys, tiesa, sušvelnintas žinios, kad ir Saliutė prisimena jį kaip vienintelę tikrą meilę. *K1939* optimistinė gaida siejama su šia žinia, įkvėpusia Joną nepasiduoti pesimizmui ir laukti naujos aušros:

Dar ne viskas baigta! Gyvenimas juk dar priešais, kaip tos skaisčios laukų platumos, kaip rytuose aušros varsos, kurios, ne taip ilgai laukus, turės pasirodyti...

Akys klysta į mėnesėtą tolumą... Jonas stovi ir tarsi laukia... (*K1939*, p. 238)

K1956 variante rašytojo pastangai išsaugoti romano lyrinę gaidą, būdiną išgyvenimų, nuotaikų, galimos perspektyvos vaizdavimą pasitelkiant peizažą kenkia tikslas parodyti Joną atsilaukiantį jį užgriuvusioms bėdoms tik dël įgimto stipraus charakterio. Rašytojas kiek įmanoma tirština tamsias, niūrias rudens peizažo spalvas, tolindamas ir abejotiną pagerėjimo viltį:

Padangėse klykia gervės. Taip verksmingai, graudžiai.

Sustoja, atmetęs galvą, pasižiūri į Paukščių Taką, kuris – it palieta sidabro valka.

Išskrenda, – pagalvojo. – Bet pavasarį jos vėl sugrįš. Kai atšils žemė, kai pirmoji žolėlė pagrioviuose ims kaltis...

Taip ir jam laimė gal sugrįš. Ne ateinantį pavasarį, tai gal kitą. Turi sugrįžti!.. (*K1956*, p. 302)

Tad apibendrinant galima pasakyti, kad *K1939* pabaiga buvo labiau motyvuota: besąlygiškas tradicijos, kad tėvai parenka savo vaikams antrąsias puses

atsižvelgdami ne į jų jausmus, o į turtinę padėtį, laikymasis atsigręžia tiek prieš jaunuosius, tiek prieš jų tėvus. Visi tampa nelaimingi. Visų likimai sulaužomi. Kita vertus, *K1939* pabaiga atitiko melodramatiško romano modelį – palikta vilties, kad Jonas atsities. Ji buvo ir stilistiškai vientisesnė, suaugusi su viso romano nuotaika, vieninga menine prasme. *K1956* sustiprinus socialinio nelygiateisiškumo ir turtingųjų godumo motyvą radosi daugiau pesimizmo, beviltiškumo net ir pasiturinčiam ūkininkui pagerinti savo gyvenimą. Skyrius tapo išplėstas – to reikalavo ankstesnių ideologinių pakeitimų logika, – bet gerokai padrikesnis. Apskritai atlikti pataisymai pakenkė vaizduojamo kaimo autentiškumui, daugeliu atvejų prieštaravo ypatingam rašytojo stiliui, liaudies poetikai būdingoms intonacijoms, jo pietizmui „broliams artojams“, kuriems ir dedikuotas romanas.

Priedas Nr. 1

Gerb. drg. Paukšteli,

Žadėjau Jums iki švenčių parašyti dėl „Kaimynų“. Prieš porą dienų gavau redaktoriaus pastabas, bet jos kaip tik sutrukdė tą laišką Jums parašyti. Mano įsitikinimu, redaktorius visiškai neteisus. Pagal jį reikėtų parašyti kuo ne naują romaną. Su tuo sutikti negalima. Dabar aš pasiėmiau knygą ir noriu per šventes dar kartą peržiūrėti, prisimindamas, kas buvo skaityta prieš metus. Tad prašau atleisti, kad su savo pastabomis dar užtruksiu kokią savaitę. Labai jau man nesinorėjo tęsti tų reikalų, aš net redakciją išbariau, kad jie nesusisiektų su Jumis dar vasarą. Bet dabar tenka dar taip padaryti.

Linkiu linksmų švenčių.

J. Tornau

1955. X. 4

(*Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 52, ap. 1, b. 51, l. 2.*)

Priedas Nr. 2

Gerbiamas drg. PAUKŠTELI,

Pasitarę tarp savęs leidykloje ir apsvarstę Jūsų romano „Kaimynai“ naujo leidimo klausimą, priėjome tokias išvadas: visų pirma, mums atrodo, kad kokių nors

didesnių pataisymų arba perdirbinėjimo nereikėtų imtis. Jūsų sumanymas parodyti buržuazinės Lietuvos kaimo gyvenimo kai kuriuos reiškinius, kuriuose gana ryškiai atsispindi klasinės valstietijos susiskaidymas, klasiniai prieštaravimai, yra suprantamas ir artimas ir šių dienų tarybiniam skaitytojui. Parodytieji žmonės nupiešti spalvingai, patraukliai, jų gyvenimas, jų likimo keliai sukelia gyvą susidomėjimą. Knyga iki pat galo skaitoma su dėmesiu, ji parašyta gražia kalba.

Tačiau visumoje šitaip vertinant „Kaimynus“, reikia vis tik atkreipti dėmesį į kai kurias vietas, kurios, atrodo, kertasi su autoriaus sumanymu arba gadina jį ir tuo menkina kūrinio reikšmę.

1. Knygoje pernelyg dažnai minimi religiniai dalykai, dievo vardas, maldos. Tai ypatingai krenta į akis ten, kur pagal kūrinio idėją, pagal veiksmo vystymąsi arba net veikėjų charakteristikai visiškai nereikalinga nuolat kartoti apie religijos „jaukumą“, sielos nuraminimą, dievo meilę ir pan. jei atskirai paimti kai kurias vietas, kuriose kalbama apie religiją, tai dargi gali atrodyti: kas gi čia blogo, jei vienoje kitoje vietoje minimas dievas? Bet skaitant ištiesai, įsigyvenant į nuotaiką, kurią sukelia religinių atributų minėjimas, susidaro įspūdis, kad autorius (gal to ir nenorėdamas) pats kartais stovi tam tikrose pozicijose, artimose religijos idealizavimui. Čia jau Jūs turite pats nuspręsti, ką daryti.

Kiekvienu atveju atrodo nereikėtų liesti (taisyti) tokias vietas, kaip Vilkienės atsiminimai apie Pašakinsko pirkelę (107 psl.), kaip Luknienės apsilankymas bažnyčioje ir pokalbis su klebonu (109–110 psl.), nes čia viskas reikalinga veikėjų charakteristikai arba veiksmui vystyti. Tačiau tokios vietos, kaip Jono sapnas apie kryžių (58 psl.) arba Pilė bažnyčioje (150 psl. – visa nuotaika: „taip ramu ir jauku“), arba religinės apeigos per laidotuves (220 psl.) ir kt., vargu ar pateisinamos (su ta potekste, kuri dabar yra). Šitokių vietų yra gana daug, ir Jūs jas, be abejo lengvai pastebėsite. Be to, reikėtų pagalvoti dėl skyrių, kuriuose vaizduojamas kryžiaus pašventinimas. Per visą knygą tas kryžius labai ryškiai prasikiša ir net sudaro tam tikrą simboliką: visas kaimo gyvenimas lyg ir vyksta to kryžiaus šešėlyje. Kaip ir ką daryti – sunku patarti. Čia jau turi nuspręsti Jūs, knygos autorius.

2. Knygos pabaigoje nebeišlaikytas realistinis tonas, kuris taip ryškiai skambėjo iki tol. Iš vienos pusės, prasideda Jono gana neįtikinamas idealizavimas, jo savininkiškų jausmų idealizavimas, bendrai lyg ir idealizuojamas augantis buožė (gal iš jo nedaryti sėkmingai augančio buožės? Arba bent neidealizuoti tų bruožų, nerodyti autoriaus susižavėjimo tuo?). Labai neįtikinamas ir Jono suvedimas ir sutaikymas su senuoju Klybu, Jono susitaikymas su motina (bent kuo kita

reikėtų motyvuoti motinos nuotaikų pasikeitimą ar pan.), Klybo nuolankumas Jonui (pav. 235 psl.), nemaloniai nuskamba buožinės sodybos idealizacija. Bendrai, pabaiga suidilinta.

Būdamas Vilniuje Jūs minėjote, kad turite kai kurių sumanymų dėl knygos pabaigos. Tikėsimės, kad dėl minėtų dalykų Jūs gal dar pagalvosite ir peržiūrėsite pabaigą.

3. Yra „smulkmenų“, kurias reikėtų apvalyti. Pav. pasakojimas apie „veikėją“ Žiaunio Edvardą, Žiaunininką, kai kurie terminai, išsireiškimai ir pan.

Mums atrodo, kad visa tai, kas čia minėta, yra dalykai, nereikalingi kokio nors perdirbinėjimo, bet juos lengva sutvarkyti autoriui naujai peržiūrėjus knygą ir įnešus atitinkamas redakcines pataisas. Tikimės, kad tai galima atlikti pačioje artimiausioje ateityje. Bent mes labai prašytume. Kuo greičiau iš Jūsų gausime knygą, tuo geriau.

Prašome parašyti savo nuomonę dėl klausimų, čia suminėtų.

Viso geriausio

VYRIAUSIAS REDAKTORIUS /J. TORNAU/

1955 m. lapkričio 12 d.

VYRIAUSIAS RED. /J. TORNAU/

(Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 52, ap. 1, b. 51.)

Priedas Nr. 3

Gerbiamas drg. PAUKŠTELI,

Jūsų 1955.XI.15. laišką gavau. Labai malonu, kad Jūs apie „Kaimynus“ galvojate panašiai kaip ir mes. Tad galima tikėtis, kad darbas eis sparčiai, be kliūčių, ir knyga artimiausioje ateityje vėl iš naujo išvys dienos šviesą.

Dėl Luknienės laidotuvių. Aš irgi manau, kad ten nieko keisti nereikia. Bet paskutinė pastraipa (220 psl.) nuo žodžių: „Kapuose pamokslą sakė...“ yra aiškiai dirbtinė, nieko naujo nebesakanti ir vargu ar reikalinga. Dargi skyriaus užbaiga be tos pastraipos daug gražesnė ir reikšmingesnė. Kaip Jūs galvojate?

Su Jūsų pastabomis dėl Luknienės susitaikymo su sūnumi sutinku. Aš dar kartą dabar peržiūrėjau tą skyrelį, ir tik viena vieta atrodė kiek netikėta: 214 psl.

motina į sūnaus priekaištą atsako, kad ji negynė jam vesti Klykaitę. Sekantis Jono atsakymas labai geras, ir juo paremta tolesnė siužeto eiga. Bet vis tiek kyla klausimas (o gal aš ir klystu) – kaip motinai galėjo išsprūsti tokie žodžiai, juk ji taip žiauriai buvo pasielgusi su Saliute. Be to, jei autorius anksčiau motinai ypatingų simpatijų nereiškė, tai dabar, kai aprašo jos paskutines dienas, labai gailisi senutės, ir sudaro griaudumo bei atleidimo nuotaiką; skaitytojas gali suprasti autorių, bet jo sąmonėje visą laiką gyvas supratimas, kad toji motina ir yra didžiausia kaltininkė dėl sugriauto Jono ir Saliutės gyvenimo. Aš pats dabar pradėdau abejoti, ar ką begalima pataisyti, bet visą tą rašau todėl, kad Jūs žinotumėte, kas kyla galvoje, perskaičius šį skyrių. O Jūs – autorius – turite nuspręsti, ar bedaryti ką, ar taip palikti. Prašau į mano pastabas žiūrėti labai kritiškai.

Linkiu pasisekimo darbe.

VYRIAUSIAS RED. /J. TORNAU/

(Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 52, ap. 1, b. 51.)

Priedas Nr. 4

„J. Paukštelis literatūrinį darbą pradėjo 1924 metais bendradarbiaudamas buržuazinėje-klerikalinėje spaudoje ir iki 1940 metų priklausė klerikaliniam lageriui. Atsikūrus Lietuvoje tarybinei santvarkai, J. Paukštelis nuėjo drauge su liaudimi. Fašistinės okupacijos metais savo kūryba spaudoje nepasireiškė. Po karo Paukštelis, įsijungęs į tarybinių rašytojų gretas, buvo išrinktas Lietuvos TSR Tarybinių Rašytojų Sąjungos Valdybos nariu, pasireiškė spaudoje publicistikos darbais, prozos ir dramaturgijos kūriniais. 1948 m. jis išleido apybraižų rinkinį „Po Užkaukazį“ ir parašė pjesę „Audra ateina“, kurią 1949 metais pastatė Panevėžio dramos teatras. Paukštelio kūryboje vis dėlto iki šiol jaučiamas ribotumas, nepakankamai aktyvus dalyvavimas literatūrinėje veikloje. Paskutiniu metu J. Paukštelis aktyviau dalyvauja dramaturgų sekcijos darbe, parašė naują pjesę, ruošia apsakymų rinkinį.

Lietuvos TRS Tarybinių Rašytojų Sąjungos Valdyba nutarė peratestuoti J. V. Paukštelį Tarybinių Rašytojų Sąjungos nariu.

Fevral, 1953 g. Pirmininkas (J. Šimkus)

Ats. sekretorius (V. Reimeris)

(Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 34, ap. 1, b. 93.)

The Second Edition of Juozas Paukštelis' Novel *Kaimynai*: Changes and Rewritings

S u m m a r y

The article analyzes the changes in the post-Second World War edition (1956) of Juozas Paukštelis' (1899–1981) novel *Kaimynai* (*Neighbours*, first published in 1939). It is aimed to reveal the causes and purposes of numerous text emendations and their impact on the interpretation of the inter-war Lithuanian country life. The investigation takes into account the cultural policy of the Soviet time and for the first time refers to the archival documents that help us to trace and understand Paukštelis' decisions. The comparative textual and historical analysis of the rewritten novel contributes to the creation of a more diverse and tolerant attitude towards the literary landscape of that period.

Keywords: sovietology, censorship, novel, rewriting, Juozas Paukštelis.
